

Recenze a zprávy

X. sjezd českých historiků, Ostrava, 14. – 16. září 2011

Jubilejní X. sjezd českých historiků hostila ve dnech 14. – 16. září 2011 Ostrava. O jeho uspořádání se zasloužily Sdružení historiků České republiky, jehož předsedou byl v době konání sjezdu prof. PhDr. Petr Vorel, CSc., děkan Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě a Centrum pro hospodářské dějiny téže fakulty.

Setkání necelé třístovky badatelů z České republiky, Slovenska a Polska probíhalo první konferenční den v plénu; auditorium vyslechlo šest zásadních referátů týkajících se stavu českého historického bádání a české historiografie posledních let. Referáty vzbudily živou odezvu.

Druhý den se jednalo v sekcích – vedle sedmi hlavních sekcí (*Využití moderních technologií v historickém výzkumu a dokumentaci, Moderní a současné dějiny v odborné a mediální interpretaci, Dnešní a budoucí cesty sociálních a hospodářských dějin – Kam zmizely dějiny práce?, Nové trendy v přístupu k českým středověkým dějinám, Historická kultura a dějepisné vyučování v současné české společnosti, Vybrané otázky hospodářských a sociálních dějin z dílny mladých historiků* a konečně posterová sekce *Historická krajina – historický prostor. Realita a virtualita*) probíhala jednání v šesti volných sekcích (*Sociální aspekty demografického vývoje, Meze a obory mezioborové spolupráce – bohemistika a historie, Současný studentský život a aktivismus, Hranice a identity, Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie, Pomocné vědy historické v současné historiografii*).

Potěšitelná byla účast řady badatelů – učitelů i studentů – z Ústavu historických věd FF UPa. Petr Vorel se významnou měrou zasloužil jak o uspořádání sjezdu, tak o práci panelu *Pomocné vědy historické v současné historiografii*. Milena Lenderová spolu s Vladanem Hanulíkem připravili jako první částečný výstup z badatelského projektu *Století těla. Dějiny těla v „dlouhém“ 19. století* uděleného Grantovou agenturou České republiky volnou sekcí. Nesla název *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie* a bylo na ní předneseno devět příspěvků (kromě pořadatelů představili svůj příspěvek Daniela Tinková a Jiří Zikmund, spolupracovníci uvedeného projektu, studentka Jana Rejchrtová, připravující diplomovou práci jako součást jmenovaného projektu, dále Karel Černý a Ludmila Hla-

váčková z Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. lékařské fakulty UK v Praze a konečně Michal Kneblík z Ústavu českých dějin FF UK v Praze. Sekce proběhla za účasti asi padesáti posluchačů a svůj úkol nesporně splnila, jak doložila mimořádně bohatá diskuse.

Jednání druhého dne uzavřela valná hromada Sdružení historiků České republiky, na níž byl zvolen nový výbor Sdružení.

Poslední den sjezdu patřil bilanci – bilanční zprávy pronesli garanti hlavních a některých volných sekcí. Závěrečné slovo patřilo emeritnímu profesorovi PhDr. Ivanu Hlaváčkoví, CSc.

Závazek uspořádat příští – už XI. sjezd – na sebe vzala Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Milena Lenderová

Dějiny staveb 2010, Plzeň: Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebně historický průzkum 2011.

Náplní sborníku je většina (včas odevzdaných) písemných verzí referátů, přednesených na jedenáctém ročníku konference, věnované různým hlediskům průzkumu historické architektury. Setkání se opět konalo v březnovém víkendovém termínu na tradičním místě – zámku v Nechtinech, který dnes patří Západočeské univerzitě v Plzni.

Před referáty je jako obvykle otištěno úvodní slovo předsedy – přesněji předsedkyně konference, jíž se stala architektka Eva Vyletová ze středočeského územního odborného pracoviště NPÚ. Ve svém proslovu věnovala pozornost důležitosti průzkumových poznatků z historických staveb pro práci referentů – architektů v regionálních pracovištích památkové péče.

Příspěvky ve sborníku jsou jako obvykle uspořádány v pořadí, v jakém došly do redakce. Na tomto místě o nich budeme informovat podle jejich tematického zaměření (na konferenci jsou příspěvky řazeny do bloků podle druhů zkoumaných staveb, přičemž zvláštní oddíly se zpravidla věnují historickým konstrukcím a metodickému přístupu k průzkumům).

Několik příspěvků bylo věnováno výzkumu drobných feudálních sídel – tvrzí. Identifikacím a současnému stavu většího počtu tvrzišť v západních Čechách se věnují Tomáš Karel a Vilém Knoll ve stati *Identifikace panských sídel / Konfrontace archivních map a terénu na příkladech z Karlovarského kraje*. Radek Balý dodal informaci o charakteristické

situaci zaniklého drobného feudálního sídla v článku *Tvrziště v Neumětelích*. Zajímavému a dnes velmi ohroženému objektu – baroknímu panskému domu s roubeným patrem a mansardovou střechou – se věnuje stať *Operativní průzkum Starého zámku čp. 92 v Chocenicích* od A. Aubrechtové, J. Domanické a D. Tумы.

Nový Světlov, nové objevy se nazývá příspěvek, v němž Radim Vřla přináší dokumentaci nálezů, osvětlujících starší fázi vývoje původně pozdně gotické hradní stavby, na níž dnes dominuje její historizující fáze z poloviny 19. století. Nové poznatky o vývoji opomíjeného severomoravského zámku přináší Andrea Čeplá ve stati *Nově zjištěné poznatky ke stavebním dějinám tzv. Horního zámku ve Fulneku*. O specificky zajímavé součásti vybavení zámecké stavby v kontextu podobných zařízení u velkých renesančních areálů pojednává příspěvek Františka Kašičky *Dlouhá chodba třeboňského zámku a její stavební počátky*.

V oblasti výzkumu církevních staveb podávají Jan Frolík, Jan Musil a Petr Netolický ve stati *Stavební podoba zaniklého benediktinského kláštera v Podlažicích* informaci k postupnému upřesňování představy o situaci a rozloze tohoto klášterního areálu pod dnešním terénem. V návaznosti na starší výzkum umožňuje toto upřesňování kombinace archeologických sond a geofyzikálního měření. Vesnickému románskému kostelu a málo známé variantě možného stavebního uspořádání jeho západní zvonice části se věnuje Milan Falta v příspěvku *Vysoký Újezd nad Dědinou*. O stavbě, jejíž prohlídka byla závažnou částí exkurze v závěru konference, pojednává informace Jana Anderleho *Hlavní etapy středověkého vývoje kostela Narození Panny Marie ve Staré Plzni*. Naopak zanikající barokní kostelní stavbu představuje Martin Čechura v příspěvku *Kostel sv. Apolonie v Málkově u Přimdy*.

Pouze ojedinelý příspěvek z oblasti výzkumu městských domů tentokrát představuje příspěvek Lubomíra Zemana *Měšťanské lázně v Lokti*, který informuje o hypotetickém funkčním určení domu čp. 10 v tomto městě podle neobvyklého nálezu vodní nádrže v jeho suterénu.

Několik statí se týká oblasti lidové architektury, resp. vesnických staveb. Příspěvek Jany Svobodové *Brána usedlosti čp. 13 v Přerově nad Labem a další selské brány v jejím okolí* přibližuje zajímavé odhalování vývoje výzdoby náročněji vypravené klenuté brány do dvora této středočeské usedlosti, včetně poslední fáze z nedávné opravy tohoto objektu. Jiří Škabrada a Martin Ebel přinášejí ve svém volném seriálu o původní projektové dokumentaci k vesnickým stavbám a jejich autorech nový pohled na jednu ze zajímavých fází mladšího vývoje této architektury – *Karel Follpracht a Vojtěch Pazderník – projektanti „selského baroka“ v Lišově u Českých Budějovic*. Vývoj předměstské usedlosti v konfrontaci jejích zbytků s dochovanou projektovou dokumentací z druhé poloviny 19. století analyzuje Jakub Anderle ve stati *Usedlost čp. 67 v Plzni na Vinicích*. Odkryvu zbytků jed-

noho z mnoha zaniklých severočeských mlýnů a zajímavým úvahám o jeho parametrech a vývoji vybavení se věnuje příspěvek Lucie Galusové *Archeologický výzkum novověkého vodního mlýna čp. 17 v obci Homole u Panny*.

Z oblasti výzkumu historických konstrukcí čerpá zpráva o další fázi postupně realizovaného grandiózního projektu výzkumu a dokumentace krovů na Slovensku *Krovy na historických objektech Oravy a Kysúc*, jejímiž autory jsou Lubor Suchý, Karol Ďurian, Peter Krušínský a Zuzana Grúňová (s dendrochronologickým datováním Tomáše Kyncl). Stať Petra Holuba, Václava Kolaříka, Davida Mertý a Marka Pešky *Středověká brněnská architektura z cihel* pojednává o statistickém zpracování místního výskytu rozměrových variant důležitého konstrukčního prvku, především pokud se týká zajímavého problému vysokých a nízkých cihlových formátů. Konstrukčnímu řešení klasicistní technické stavby věnuje pozornost Hana Hanzlíková v článku *Technické řešení konstrukce přístupového mostu zámku Hradiště v Blovicích*.

Poznávání opomíjené funkční i výzdobné části kostelních interiérů se věnuje stať Evy Volfové *Ohrožená interiérová svítidla na příkladu skleněného lustru kostela ve Veclově*. Tématicky obtížně zařaditelný je pozoruhodný příspěvek Zdeňka Procházky *Nejmladší bergfrit ve střední Evropě*, shrnující bizarní stavební vývoj továrního komína někdejší sklárny v Holýšově, jehož pahýl byl za druhé světové války upraven jako strážní a útočištná věž (intaktně je zachována nejen sama stavba, ale i projektová dokumentace pro obě její fáze).

Upozorněním na nový způsob zpracování informací o vývoji historické stavby – sběr a koordinaci údajů pro tvorbu virtuálního modelu včetně zpětné výpovědi (na příkladu Českého Krumlova) je stať Zlaty Gersdorfové *3D rekonstrukce hradu jako metoda k poznání stavebního vývoje objektu*.

Sborník končí informací Jiřího Schierla o specifickém bodu konferenčního programu – návštěvě města Toužimi, spojené s prohlídkou tamního rozsáhlého devastovaného zámeckého areálu a se zasedáním v místní sokolovně, které mělo upozornit na význam těchto ohrožených památek a potřebu jejich včasného poznání a dokumentace.

Jiří Škabrada

KOLEKTIV AUTORŮ, *Horní Újezd u Litomyšle*, vydala obec Horní újezd v roce 2010. ISBN 978-80-254-8574-3.

V samém závěru roku 2010 spatřila světlo světa další regionální publikace mapující je-dinou vesnici. Pro všechny obyvatele, rodáky a příznivce byla sepsána a vydána kniha s jednoduchým názvem *Horní Újezd u Litomyšle*. Neukrývá se za obvyklé výročí první písemné zmínky, které je v tomto případě ostatně poněkud komplikované určit. Prostě se zřejmě jenom naskytla možnost, nebo umanutost rozhodujících lidí z autorského a rea-lizačního kolektivu dostoupila vrcholu. Na 208 stranách se tak vedle sebe ocitlo 29 samo-statných příspěvků rozčleněných do čtyřech velkých celků. První je nazván *Archeologie, historie, dějiny umění a etnologie* a skrývá v sobě poměrně pestrá mozaiku různě poja-tých příspěvků o archeologické situaci a historii obce, jejím stavebním vývoji, včetně spe-ciální části týkající se zdejších mlýnů. Pro obec takového typu, jako je Horní Újezd, je velmi důležitá topografie a té je věnována patřičně rozsáhlá kapitola. Další části se zabý-vají obyvatelstvem, školou, kaplí, ochotnickým divadlem, obecním znamením, znakem a praporem, sochařskou výzdobou a zdejším velkým pohyblivým betlémem. Přiřazeny jsou i místní pověsti, zkazky a pranostiky. Zajímavou částí prvního oddílu je zpracování dosud neuveřejněných rukopisů již zemřelých újezdských obyvatel Josefa Rozsypala, Fran-tiška Rozsypala a Jaroslava Macha, které se podrobně věnovaly jednak první světové vál-ce, jednak období po roce 1948. Druhý velký celek byl nazván *Osobnosti* a příspěvky v něm shromážděné se týkají Františka Boštíka, Františka Ambrože Stříteského, Josefa Koníčka a v poněkud netradičně pojatém vstupu (esej o motivu vody v jejím díle) i Tere-zy Novákové. Třetí celek *Společenské organizace* je poselstvím současných obyvatel obce, kteří zachytili historii a především přítomnost místních spolků. Poslední celek se jme-nuje *Příroda* a zabývá se místními zoologickými zajímavostmi, zdejší jeskyní a jejími obyvateli – netopýry a zástupci hmyzí říše v této lokalitě. Flóra se tu neobjevuje, možná ovšem jenom proto, že na rozdíl od netopýrů, ledňáčků, střevlíků či zobonosek nenašla ve sprá-vnou chvíli patřičného badatele.

K práci na této vlastivědě se spojili renomovaní badatelé nejenom regionálního typu, a to Martin Boštík, Jakub Brdíčko, Zuzana Brestová, Ludmila Marešová Kesselgruberová, Oldřich Pakosta, Karel Severin, Milan Skřivánek, Lubor Urbánek, Radim Urbánek, David Vích a Stanislav Vosyka. Společně s obyvateli Horního Újezdu odvedli solidní, odborně ukotvenou práci, která má zároveň blízko k dnešním obyvatelům obce či širšího regionu, bere v úvahu jejich názory a postoje. Při výzkumu nebyl opomenut žádný z důležitých informačních zdrojů, které o dějinách obce vypovídají. K nabízející se dominantě celé práce – postavě selského rebela Lukáše Pakosty, tolikrát následně přemítané a žijící si svůj

vlastní velmi bohatý a region často překračující druhý život – se všichni zainteresovaní postavili se střídou profesionalitou. To, že pro výsledný výstup byla zvolena forma jakési volné mozaiky dbající nato, aby se příliš nepřekrývaly informace, lze považovat za šťastné řešení. Autorky a autoři se tak mohli věnovat svým tématům přiměřeně rozsáhle a kromě profesionality i s patřičným zaujetím, které je pro podobné práce téměř nezbytně nutné. Na druhou stranu nemuselo být za každou cenu pokryto celé rozsáhlé tematické spektrum příslušející regionální vlastivědě a odpadla tím křečovitost, která mnohdy takové pokusy doprovází. Zůstala jenom docela příjemně vyvážená mozaika, která pro zájemce přináší dostatek faktografie (u tak malých obcí si příslušní autoři například mohli dovolit luxus jmenovitě nikoliv jenom statistického zachycení), aniž by zahlcovala. Pro jiné naopak nepostrádá hledané a nalézané souvislosti širšího kontextu.

K textu rovnocennou součástí knihy jsou fotografie historické i současné, všechny v barevném tisku, rozmístěné do celého svazku, nikoliv soustředěné v příloze. Grafická úprava se na první pohled snaží čtenáře jakkoliv nerozptylovat (poznámky k textu jsou umístěny vedle něj v bočních sloupcích), ovšem na druhou stranu ho může lehce zmást (do stejného bočního prostoru byly umístěny i nadpisy jednotlivých příspěvků a jména jejich autorů, takže text se vizuálně blíží kontinuálnímu tvaru, ovšem obsahově takový není a ani nechce být). Elegančně pojatá obálka v sobě ovšem skrývá poněkud nešťastné rozhodnutí vytisknout knihu na papíru velmi vysoké gramáže. Obsah, který si opravdu zaslouží pozornost, je tak zaklet do zvláštní podoby, která pro čtenáře není příliš příjemná. Ať už bylo důvodem pro takové řešení cokoli, výsledek knihu spíše poškozuje, než aby jí prospíval. A pokud šlo o konečnou kvalitu reprodukováných fotografií, tak k tomu bylo snad možné použít jiné cesty.

„Historie je neopomenutelnou součástí našeho života. Může se nám zdát nezajímavou, ale nemůžeme ji přeci vymazat ze svého života.“ napsal starosta (teď už po velmi dlouhé době bývalý) obce František Mokrejš v úvodu k celé knize. Vystihl tak jeden z důvodů, proč vznikají a budou vznikat knihy tohoto typu. Člověk hledá možnost identifikovat se s jinými lidmi, a být tak někde ukotven – skutečně, nebo alespoň zdánlivě. Identifikace s regionem – obcí, krajinou, lidmi – minulými, současnými i těmi budoucími – je jednou z možností, jak v současném světě, který se zdá stále víc bezbřehým a evropského kraje nedohlédnutelným, nalézt své místo a alespoň trochu pevný bod. A takový pevný bod nutně nemusí být rodiště. Může to být krajina, kterou člověk prostě přijal za svou – z jakéhokoliv důvodu. A kniha shromažďující na jednom místě fakta, souvislosti i příběhy obce a jejího kraje k takové identifikaci nesporně patří. I ta, která se týká Horního Újezdu u Litomyšle.

MAUR, Eduard – VELKOVÁ, Alice (edd.), *Rodina a domácnost v 16. – 20. století*, Praha: Karolinum 2010 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2, 2006). ISBN 978-80-246-1764-0, ISSN 0567-8923.

Sborník *Rodina a domácnost v 16. – 20. století* je výsledkem mezinárodního semináře pořádaného Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Komisí pro historickou a sociální demografii při Sociologickém ústavu AV ČR v Praze a Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, který se konal dne 9. listopadu 2007 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Tato publikace je v pořadí již druhým rozsáhlejším výstupem v rámci výzkumného záměru *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*.¹ První setkání odborníků těchto institucí se konalo 14. října 2005 a dalo vzniknout tematicky vyhraněnější publikaci *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*.²

Seminář zabývající se rodinou a domácností nabídl prostor pro prezentaci dílčích výsledků studia a poskytl platformu pro diskuzi o nejrůznějších problémech, které s sebou výzkum této problematiky přináší. Setkání si nekladlo za cíl představit pouze konečné badatelské výstupy, ale seznámit také účastníky s dosavadními dílčími výsledky v nejširších souvislostech, kterých bylo dosaženo na pracovištích orientujících se na dějiny rodiny. Z tohoto důvodu nejsou ve sborníku uvedeny všechny příspěvky, které byly na semináři prezentovány, ale práce je doplněna studii Věry Hruškové a Martina Jemelky, kteří sice na setkání aktivně nevystoupili, ale zaměření jejich výzkumu vhodně doplňuje prezentovanou problematiku. Škoda jen, že vydání publikace trvalo bezmála tři roky, v některých případech tedy nejsou zahrnuty nejnovější poznatky bádání.³ Konaný seminář a publikovaný výstup je i přesto ojedinělým počinem pro výzkum dějin rodiny v České republice, který hodnotně rozšiřuje dosavadní literaturu reflektující dané téma.

Obsahem publikace je celkem osm příspěvků, které jsou po úvodní studii Eduarda Maura řazeny chronologicky. Tematicky různorodé práce poskytují inspiraci pro další studium problematiky a využití pramenné základny.

1 Výzkumný záměr MŠMT ČR MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož řešitelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

2 Eduard MAUR – Josef GRULICH (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Praha 2006 (= Historická demografie 30, 2006, suplement).

3 Například výzkum Alice Velkové, která se dlouhodobě zabývá západočeskou lokalitou Štáhlavy, byl završen vydáním monografie v roce 2009. Viz Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, Praha 2009.

Editori v předmluvě sborníku poukazují na dosud poněkud omezený badatelský zájem o dějiny rodiny, který zatím v české historiografii zdaleka nedosahuje takové intenzity jako v zahraničí. Seminář *Rodina a domácnost v 16. – 20. století* je však důkazem vzrůstajícího zájmu českých badatelů o danou problematiku a vzniklá publikace přináší nejen nové přístupy, ale také již hodnotné výsledky.

Úvodní studie Eduarda Maura, která reflektuje dějiny rodiny v české historiografii, poskytuje ucelený obraz bádání v našich zemích od 19. století do současnosti a zároveň nabízí možnosti komparace se zahraničními výzkumy.

Jaroslav Dibelka zabývající se obrannými strategiemi mužů a žen obviněných z cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století poukazuje na základě soudních výslechů na motivy, které vedly obviněné k cizoložství. Autor zde konfrontuje téma ideální rodiny a realitu každodenního života, která může být právě na základě studia trestněprávních pramenů zodpovězena.

Pavel Matlas orientující se na otázku nemanželské sexuality, sňatkového konsensu a sociální disciplinace poddaných si pro své studium zvolil panství Hluboká nad Vltavou v letech 1661–1760. Autor uvádí, že ačkoliv vrchnost disponovala mechanismy ke zpomalení populačního vývoje a hojně jich využívala, počet nemanželských dětí se jí nikdy snížit nepodařilo. Vesnická společnost omezovaná nejen vrchnostenskými, ale také církevními nařízeními si vždy udržela svébytnost chování, které bylo dané kulturní tradicí.

Příspěvek Alice Velkové je výsledkem dlouholetého studia západočeské lokality Štáhlavy a zabývá se proměnami v chápání majetkových zájmů v rodinách držitelů venkovských usedlostí od poloviny 17. do poloviny 19. století. Autorka zde poukazuje na změny v převodu majetku; zatímco pro 16. a 17. století bylo charakteristické střídání usedlostí, které bylo často způsobeno tím, že hospodář neměl od vrchnosti zaručena dědická práva, v průběhu 18. století docházelo ke zvýšení počtu převodů majetku v rámci nejužší rodiny. Konec tohoto období byl navíc poznamenán změnami v oblasti dědického práva a v kupní síle obyvatel, což postupně ovlivnilo sociální stratifikaci venkova v dané době. Tato práce je metodologicky velmi cenným příspěvkem nejen pro začínající badatele.

Příspěvek zabývající se socializací dětí v preindustriálním Německu od německého historika Jürgena Schlumbohna je zajímavou prací vycházející ze studia autobiografií z 19. století. Dochované autobiografie byly psány jednotlivci z různých sociálních vrstev a autor mohl na základě jejich studia poukázat na socializaci dětí před industrializací a prosazením všeobecné školní docházky. Nezapomněl však na rozsáhlou kritiku pramenů, které vždy prezentují subjektivní postoje pisatele. Pro českého badatele může být tento příspěvek velkou inspirací.

Martina Halířová ve své studii zabývající se zemským nalezcincem a sirotčí péčí v prvním desetiletí 19. století představila „smutný“ obraz dětství a poručnické péče. Práce

vznikla na základě studia žádostí o přijetí dítěte do nalezince a poukazuje na fakt, že se ve velkém počtu případů jednalo o manželské děti, kterým však rodiče dle svých slov nebyli schopni zajistit dostatečnou péči.

Problematiku rodiny v druhé polovině 19. století zde reprezentuje studie Věry Hruškové zabývající se zaměstnaností rodiny v příměstské vesnici Přezletice. Proměna sociální a ekonomické situace obce byla způsobena změnou v systému námezdní práce, procesem intenzivního hospodaření v zemědělství a větším zapojením žen a dospívajících dětí do pracovního procesu. Autorka poukázala na změny v populačním chování u majetných i nemajetných vrstev venkovské společnosti, především na rozdíly v úmrtnosti dětí a v délce rodivého období žen.

Martin Jemelka se ve své práci, která zkoumá rodinu a domácnost v dělnické kolonii v letech 1890–1930, zaměřuje na oblast Moravské Ostravy a Vítkovic. Rychlá industrializace znamenala zásah do každodenního života nejnižších dělnických vrstev, která se odrazila nejen ve změnách reprodukčního chování, ale i například v hodnotovém systému. Velmi zajímavá je otázka struktury domácností v dělnických koloniích a přítomnost noclehářů a podnájemníků v rodinách. Práce je velkým přínosem pro studium nejnižších vrstev obyvatel a je zatím jednou z mála studií zabývajících se problematikou daného období.

Pomyslným závěrem je pak pojednání Eduarda Maura, v němž hodnotí konaný seminář a charakterizuje prezentované příspěvky.

Předkládaný sborník je důkazem toho, že odborníci jsou stále schopni nabízet nové přístupy a otázky týkající se rodinných struktur a domácnosti v nejširším slova smyslu. Lze tedy jen předpokládat, že zájem českých badatelů o problematiku dějin rodiny a domácnosti bude jen vzrůstat.

Šárka Jirásková

GÓMEZ PARDO y ENSENYAT, Lorenzo, *Viajes de un ingeniero español por Centroeuropa y Francia*, estudio preliminar, edición, glosarios e índices de Beatriz Vitar, prólogo de José Manuel Sánchez Ron, Frankfurt am Main: Vervuet 2009, 337 s. ISBN 978-84-8489-384-4.

Dnes je již běžně známou a vcelku neoddiskutovatelnou skutečností, že dějiny českošpanělských vztahů – ať již obchodních, kulturních, politických či vojenských – mají hluboké kořeny, jež sahají až na samý práh 10. století. Není také pochyb o tom, že za jejich „zlatý věk“ můžeme zcela bez přehánění považovat druhou polovinu 16. století. Ačkoliv

počátky bádání v této oblasti začínají již ve druhé polovině 19. století,¹ především v průběhu následujícího věku začala být tématice česko-španělské vzájemnosti věnována souvislejší pozornost. Na počátku tohoto snažení najdeme – mimo jiné – aktivity některých členů *Pražského španělského kroužku* (Círculo español de Praga), jenž se zrodil krátce po vzniku Československé republiky. Z jeho členů zasvětil česko-španělským vztahům trvalou pozornost zejména tehdejší honorární konzul Španělska MUDr. Jaroslav Lenz. v meziválečném období to pak byli ještě Rudolf J. Slabý, Vlastimil Kybal a Bohdan Chudoba. Ve druhé polovině 20. století a na počátku století našeho věnovali a věnují pozornost tomuto fenoménu především Josef Polišíenský, Bohumil Baďura, Pavel Štěpánek, Oldřich Kašpar, Josef Forbelský a další.²

Česká i zahraniční odborná veřejnost tak dostala možnost se seznámit se zajímavými prameny, jak španělskými tak i českými, k vývoji uvedeného procesu. Bez zájmu není ovšem skutečnost, že – ponecháme-li stranou obecné syntetizující práce – tak pozornost většiny autorů (Chudoba, Polišíenský, Kašpar, Forbelský) se soustřeďovala spíše na období 16. a 17. století a „dlouhé“ století devatenácté stálo doposud poněkud stranou. Jak se však ukazuje, i v jeho průběhu vznikly velmi přínosné dokumenty týkající se výše uvedeného tématu. Jedním z nich je i rukopisný deník mladého španělského inženýra Lorenza Gómeze Pardo y Ensenyat (1801–1847),³ který před nedávnem vydala sevillašská historička Beatriz Vitar. Gómez Pardo y Ensenyat působil ve své vlasti ve vysoké funkci hlavního inspektora hornictví a v souvislosti se svým odborným zájmem vykonal celou řadu cest

1 Viz Milada POLIŠENSKÁ, *120 Años de Estudios Checos en el Archivo General de Simancas*, in: *Ibero-Americana Pragensia* XVI, 1982, s. 211–226.

2 Srov. např. Jaroslav LENZ, *Kulturní styky česko-španělské v zrcadle dějin*, Praha 1930; TÝŽ, *Španělské kulturně-historické památky v Praze*, Praha 1945; Rudolf J. SLABÝ, *Checoslovaquia. Su presente. Su pasado. Sus relaciones culturales con España*, Madrid 1933; Vlastimil KYBAL, *Drobné spisy historické I. Z cest a archivů*, Praha 1915; TÝŽ, *O Španělsku*, Praha 1928; Bohdan CHUDOBA, *Španělé na Bílé hoře*, Praha 1945; Josef POLIŠENSKÝ, *Úvod do dějin a kultury Španělska a Latinské Ameriky*, Praha 1963; Bohumil BAĐURA, *Styky mezi Českým královstvím a Španělskem ve středověku*, Tábořský archiv 7, 1995–1996, s. 5–87; Oldřich KAŠPAR, *Nástin dějin česko-španělských vztahů*, in: Antonio Ubieto Arteta – Jun Reglá Campistol – José María Jover Zamora – Carlos Secco Serrano, *Dějiny Španělska*, Praha 2007, s. 783–802; TÝŽ, *Ke španělským kulturním vlivům v předbělhorských Čechách*, in: *Folia Historica Bohemica* 11, 1987, s. 381–399; TÝŽ, *České překlady španělské literatury v 16. – 18. století*, Praha 1987, s. 1–13; TÝŽ, *České památky v Madridu*, in: Bartolome Bessiere, Madrid, Praha 2001, s. 287–294; TÝŽ, *Kapitoly z dějin knižních vztahů českých zemí, Španělska a španělského zámorí v 15. – 18. století*, Praha 2006; Pavel ŠTĚPÁNEK, *Praha španělská. La Praga Española*, Praha 2009; Josef FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltasara Marradase*, Praha 2006 ad.

3 Originál se dodnes dochoval v Historické knihovně hornictví v Madridu. Srov. Biblioteca Histórica de la Escuela de Minas de Madrid, složka 16 s titulem *Viajes minero-metalúrgicos /Evropa/* – tj. Hornicko-metalurgické cesty /Evropa/ – obsahuje i pasáž týkající se českých zemí.

po Španělsku i Evropě, jež byly úzce spjaty právě s montanistikou a metalurgií. Na nejdelší z nich vyrazil v roce 1828 a do vlasti se vrátil až v roce 1834. Z jeho deníkových záznamů je pro nás nejdůležitější pasáž zachycující jeho pobyt v českých zemích, kam se vypravil z Německa 18. března 1829. Jak lze vcelku logicky očekávat, popisuje Gómez Pardo y Ensenyat celou řadu větších či menších lokalit v Čechách a na Moravě, jež ho zajímaly právě z hlediska stavu technického vývoje těžby a následného zpracování nerostů. Dalším neméně důležitým zdrojem informací jsou i zprávy o setkání s významnými představiteli exaktních věd. Z tohoto důvodu představují jeho zápisky neocenitelný pramenem nejen k dějinám vědy a techniky v českých zemích 19. století v širším evropském kontextu, ale také k dějinám kulturním. Mezi navštívenými lokalitami nemohla pochopitelně chybět Praha, Gómez de Pardo však zavítal také do Olomouce a Brna, zajímaly ho i Karlovy Vary a Františkovy Lázně či Teplice. Důvodem pro návštěvu menších míst (Nový Jáchymov, Roztoky na Křivoklátsku apod.) byly zcela jednoznačně místní provozy, ať již sklářské či železářské apod.

Pasáže věnované Praze, kam mladý vědec dorazil 21. března 1829, mají dvojitý charakter. Na jedné straně přinášejí, dalo by se říci – kulturně-turistický – pohled, na straně druhé se pak zabývají konkrétními setkáními s předními vědeckými osobnostmi té doby a návštěvami specializovaných akademických a vědeckých pracovišť.

První dojem, který na něho město učinilo, shrnul Gómez Pardo y Ensenyat do několika vět: „Praga. ... Při vstupu do města jsou vidět opevnění, z nichž některá nejsou příliš stará. Pohled, který město nabízí je velmi impozantní, mnoho věží a paláců, čilý ruch, nesčíslné množství vojáků, kteří jsou vidět na všech stranách, jejich uniformy a vůbec všechno přitahuje pozornost cestovatele, ovšem nejvíce obraz, jež město poskytuje od chvíle, kdy se začne stoupat po cestě, která vede od mostu ke královskému paláci, byl to jeden z nejbarvitějších a nejzajímavějších pohledů v mém životě.“ (s. 85) V dalším popisu Prahy a jejího kulturního života si španělský badatel všímá i hudby. Vysoce oceňuje hudbu chrámovou, nešetří slovy uznání nad koncertem žáků pražské konzervatoře a zmiňuje se o návštěvě představení opery *Lazebník sevillský* (s. 88).

Z hlediska svých odborných zájmů především vysoce oceňuje, mimo jiné, mineralogickou sbírku Muzea království českého. V ní mu byl průvodcem František Xaver Maximilián Zippe (1791–1863), zakladatel vědecké mineralogie a geologie v Čechách, který do roku 1849 shromáždil, uspořádal a také fundovaně popsal kolekci minerálů, která již tehdy patřila k největším v Evropě a stala se základem mineralogické sbírky dnešního Národního muzea. Zippe mimo jiné působil také jako profesor na vídeňské univerzitě a jeho kniha *Dějiny kovů* byla dlouho základní evropskou encyklopedickou příručkou.⁴

4 Srov. Jaroslav FOLTA – Luboš NOVÝ, *Dějiny přírodních věd v datech*, Praha 1979.

Velký dojem na Gómeze Pardo y Ensenyata učinila také schůzka s jedním z nejvýznamnějších přírodovědců a organizátorů vědeckého života první poloviny 19. století, zakladatelem paleobotaniky, hrabětem Kašparem Šternberkem (1761–1838).⁵ Neméně významná pak byla také setkání s českým matematikem, fyzikem a průkopníkem železnice, profesorem mechaniky a hydrauliky, Františkem Josefem Gerstnerem (1756–1832), jenž se mimo jiné výrazně se podílel i na reorganizaci rakouského technického školství. Jeho syn František Antonín Gerstner, stavitel první železnice nejen v Čechách, ale v celé kontinentální Evropě (1828), kterého Gómez Pardo y Ensenyat nazývá „*mladým Gerstnerem*“, mu předváděl nákresy technických zařízení železáren v Novém Jáchymově.⁶ Na místě mu je pak konkrétně předvedl František Nittinger (1768–1839), železářský odborník a správce fürstenberského panství na Křivoklátsku, který mimo jiné právě v Novém Jáchymově založil rozsáhlý železářský komplex s nejvyšší a nejmodernější dvojitou dřevouhelnou vysokou pecí v tehdejší Evropě.⁷ A tak bychom mohli pokračovat dále.

Celkově čítá popis českých zemí na pět desítek stran nabitých zajímavými informacemi, což je důvod, který nás vede k úvaze o vydání kompletního českého překladu patřičných pasáží.

Závěrem je zapotřebí připomenout, že editorka tohoto nesporně zajímavého pramene se zhostila se ctí i náročného úkolu, jenž spočíval v dohledání všech (i těch nejmenších) lokalit, o nichž se autor zmiňuje, a to jak ve Francii, Německu, tak i v Čechách, jež všechny opatřila, kromě jiného, i současnými názvy, krátkou charakteristikou a sestavila z nich podrobný rejstřík. V případě českých lokalit to je úctyhodný výkon zasluhující si uznání, neboť až na některé drobné nepřesnosti v názvech jsou „česká“ hesla v rejstříku velmi korektní. Kromě zeměpisného registru a seznamu v deníku zmiňovaných nerostů je vlastní textový korpus opatřen ještě výkladovým rejstříkem osob, jenž stejně jako již jmenované rejstříky velmi usnadňuje orientaci v celé knize.

Závěrem a o pro doplnění je zapotřebí ještě dodat, že Beatriz Vitar ještě vydala edici devěťadvaceti dopisů, které napsal Lorenzo Gómez Pardo y Ensenyat významnému španělskému geologovi své doby Guillermo Schultzovi (1815–1843). Tyto dopisy v mnohém osvětlují vývoj geologie jako vědy ve Španělsku.⁸

5 Srov. Ivo KRAUS, *Dějiny evropských objevů a vynálezů*, Praha 2001; Jiří MAJER, *Kašpar Šternberk*, Praha 1997.

6 Viz J. FOLTA – L. NOVÝ, *Dějiny*, s. 11 a 121; František Josef GERSTNER, *Handbuch der Mechanik*, Prag 1831–1834.

7 Srov. Ivo KRAUS, *Dějiny technických věd a vynálezů v českých zemích*, Praha 2004.

8 Lorenzo GÓMEZ PARDO y ENSENYAT, *Correspondencia de Guillermo Schultz*, Madrid – Frankfurt am Main 2010.

Konečně celkový obraz činnosti této významné postavy španělských dějin vědy a techniky poskytuje monografie Beatriz Vitar vydaná v roce 2007.⁹

Oldřich Kašpar

WINOCK, Michel, *Victor Hugo v politické aréně*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2010, 99 s. ISBN 978-80-7325-213-7.

Útlá kniha Michela Winocka (nar. 1937), francouzského historika a publicisty, profesora v Institut d'Études Politiques de Paris zaměřujícího se hlavně na dějiny pravicových hnutí ve Francii, poněkud vybočuje z hlavního proudu jeho odborného zájmu. Vznikla na základě cyklu přednášek, jež Winock proslovil v roce 2002 na univerzitě v Basileji.

Název napovídá, že se nejedná v první řadě o Huga jako umělce, nýbrž že půjde především o politický životopis. Nicméně autor není jednostranný a Hugovu literární tvorbu i rodinné poměry uvedl do patřičných souvislostí, jež místy mohou vyznít poněkud překvapivě.

Victor Hugo zahájil svoji literární – zpočátku hlavně básnickou – dráhu jako katolík a royalista (autor se domnívá, že byl katolíkem zřejmě kvůli svému royalismu), stoupenec bourbonské restaurace, což je poněkud překvapivé, jestliže si uvědomíme, že jeho otec generál Léopold Hugo zůstal až do konce věrný Napoleonu Bonapartovi. Sympatie s Bourbony byly oboustranné, Ludvík XVIII. je vyjádřil udělením stipendia básníkovi ve dvacátých letech 19. století. V tomtéž desetiletí ale se začalo měnit politické smýšlení mladého Huga. Smířil se s otcem a začal uznávat Napoleona v době, kdy se k němu hlásila francouzská liberální opozice; postupně zašel ještě dál. Do jisté míry to souviselo i s literární tvorbou, jak píše Winock, „*pod vedením Victora Huga romantismus, který vyrostl ve stínu politické reakce, postupně přešel na stranu liberální opozice*“ (s. 21). Hugo uznával režim Ludvíka Filipa jako jakousi „*korunovanou republiku*“ – „*než budeme mít republiku*“ (s. 21). Uvědomoval si ale, že to bude ještě nějaký čas trvat. Mezitím získával věhlas na literárním poli, počátkem roku 1841 byl zvolen do Francouzské akademie, což mu přineslo i hmotné výhody, o čtyři roky později jej král jmenoval francouzským pairem.

V politice dával Hugo stále více najevo své liberální smýšlení. Ve čtyřicátých letech se vyjadřoval k poměrům na polských územích a k italským národním snahám, po vzniku

9 Beatriz VITAR, *La pasióm científica de un liberal romántico. Lorenzo Gómez Pardo y Ensenyat, 1801–1847*, Madrid – Frankfurt am Main 2007.

republiky byl pak na druhý pokus zvolen do Ústavodárného shromáždění. Hugo se držel svých názorů, jež nebyly v žádném směru radikální, „*pro levici nebyl dost levicový a pro pravici zase pravicový*“, píše Winock (s. 30). Na jedné straně byl proti národním dílnám, ale měl výhrady i vůči klerikálům, nedá se tedy mluvit o vyhraněnosti jeho názorů. Byl uznáván jako silná osobnost, která odmítá krajnosti. Vycítil nebezpečí hrozící ze strany Ludvíka Bonaparta, stavěl se proti možnosti prodloužení jeho prezidentského mandátu a v tomto ohledu dával své postoje jasně a veřejně najevo. Po Bonapartově převratu, kdy byli zatýkáni jeho odpůrci, se musel Hugo skrývat a později uprchnout do Belgie, poté do Velké Británie. Usadil se nakonec na Normanských ostrovech, které mu umožnily přiblížit se co nejvíce legálně k francouzskému pobřeží. První léta strávil Hugo na Jersey (překladatelka zřejmě neví, že Jersey je ostrov, jinak by nepoužila vazby „*v Jersey*“ – s. 42.), v roce 1855 přesídlil na Guernesey. Francie velkému spisovateli velmi chyběla, ale přesto si uchoval hrdost a odmítl v roce 1859 nabízenou císařskou amnestii se slovy „*až se vrátí svoboda, vrátím se i já*“ (s. 46). Politice se tehdy věnoval jen v rámci omezených možností, hlavně ale stále psal, verše i prózu. V roce 1862 vyšli *Bídníci*, román kritikou odsuzovaný, ale čtenáři vřele přijatý.

Hned po pádu Napoleona III. v roce 1870 se Hugo vrátil do Paříže. Povzbuzoval k obraně před Němci, odmítal nabídky ke vstupu do vlády, odmítal později i mírovou smlouvu a územní ztráty s ní spojené, viděl v daném řešení nebezpečí pro budoucnost. Opět byl zvolen do parlamentu, který tehdy zasedal v Bordeaux, ale brzy se mandátu vzdal. Varoval před občanskou válkou hrozící na jaře 1871, po zvolení do senátu (1876) prosazoval amnestii pro účastníky bojů v Paříži roce 1871. V politické rovině zůstával zastáncem republiky a již tehdy podporoval zatím ještě neproveditelnou myšlenku užší evropské integrace. Vystupoval proti antisemitismu, jehož ohlasy se šířily Evropou zejména z Ruska, kde došlo v osmdesátých letech k pogromům. Mezitím pokračoval v psaní, zaznamenával další literární úspěchy, které mu přinášely hmotný blahobyt.

Hugo byl velmi výraznou osobností, a to jak přináší přátele, tak budí nepřátelství u jiných. Jak výstižně píše Winock, „*stal se mluvčím republikánské myšlenky, hlasatelem svobody, prorokem humanosti, zastáncem utlačovaných, bojovníkem za Spojené státy evropské. Pochopitelně mu zůstali nepřátelé mezi katolíky, monarchisty i v řadách spisovatelů nové generace, kteří přísahali, že jednou provždy pohřbí romantismus, sentimentálnost a lyrické výlevy*“ (s. 82–83). Hugovi příznivci mezi francouzskou veřejností ale převažovali, a to se projevilo i po spisovatelově smrti v roce 1885, kdy mu byl vypraven okázalý státní pohřeb.

Winockův spis je stručný, ale věcný a obsažný, přehledně podává životopis velkého francouzského literáta a současně politika, kterýžto prvek v jeho životě často zůstává poněkud ve stínu pozornosti. Připomíná Hugův dlouholetý boj proti trestu smrti (od třicátých let až do konce vlastního života), okrajově se dotýká jeho vztahů se ženami, jež byly

bohaté a pestré, ale to francouzská společnost tradičně příliš neodsuzuje, nemohlo to tedy poškodit jakkoliv výraznou osobnost. A tou Victor Hugo nepochybně byl.

Tomáš Jiránek

NEŠPOR, Zdeněk R. a kol., *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium 2010, 324 s. ISBN 978-80-87271-22-3.

Již mnohokrát bylo na nejrůznějších místech konstatováno, že po dlouhém období totality, která rozhodně nepřála seriózním církevně historickým studiím, se nyní otevřelo právě badatelům tohoto oboru široké pole působnosti. Jakkoliv je to pravda, nelze si nepoložit otázku, zda toto časové prodlení nebylo – zvláště v případech mladších dějinných údobí – spíše ku prospěchu věci, zda právě ten časový odstup neumožňuje dnešním badatelům objektivnější hodnocení.

Sborník *Náboženství v 19. století* nese podtitul *Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Vedle úvodu (s. 9–13) obsahuje tři logické celky, rozdělené na kratší kapitoly a věnované vždy konkrétní problematice daného okruhu otázek. V rámci prvního celku sledují dva autoři *Katolictví většinové společnosti: studie Římští katolíci mezi „barokním“ katolictvím a „moderním“ katolicismem* (s. 16–95) z pera Martina Gažihy se věnuje především jazykově české společnosti a je doplněna exkurzem Kristiny Kaiserové *Římskokatolická církev a Němci v českých zemích* (s. 96–113). Druhý celek nese výmluvný název *Etablované menšiny: evangelíci a židé* a obsahuje příspěvek Zdeňka R. Nešpora *Evangelické církve* (s. 116–168) doplněný exkurzem Kristiny Kaiserové a Marie Mackové *Němečtí evangelíci – srovnání severozápadočeského a východočeského „typu“* (s. 169–186). Druhou z etablovaných menšin se zabývá Marie Crhová v článku *Proměny židovského náboženského života* (s. 187–201). Třetí celek, nazvaný *Alternativní formy religiozity*, zahrnuje čtyři základní texty. Kristina Kaiserová se ve své studii *Starokatolická církev* (s. 204–211) zabývá především jazykově německým prostředím, Pavel Marek nás v *Pravoslaví* (s. 237–260) provází společností doslova česko-slovanskou a zřetelně ukazuje, že přes veškerou snahu se v tomto případě jedná o cizokrajnou květinu, uměle vysazenou v našich končinách. Další dvě stati jsou z pera Zdeňka R. Nešpora: *Malé/svobodné protestantské církve* (s. 212–236) jsou věnovány obnovené Jednotě bratrské, Hnutí „svobodných“ evangelíků, Národní církvi československé a českému starokatolicismu a rovněž kulturnímu a společenskému působení malých nekatolických církví. Mimořádně zajímavý je druhý příspěvek „*Necírkevní náboženství“ a antiklerikální hnutí* (s. 261–281), který se zabývá alternativní religiozitou, spiritismem a antiklerikálním hnutím (nejen Volnou myšlenkou). Následu-

je závěr (s. 284–290), soupis pramenů a literatury a jmenný rejstřík. Celkem deset kapitol z pera šesti autorů podává dostatečně reprezentativní pohled na situaci v českých zemích, ve skutečnosti ovšem spíše pouze v Čechách, což je dáno profesním zaměřením autorů, kteří na svých místech upozorňují, že na Moravě bývala situace někdy odlišná.

Chceme-li tuto publikaci zhodnotit, máme dvě možnosti: můžeme upozorňovat na tiskové chyby a případné věcné omyly či nevhodné formulace. Tak např. když M. Gaži (s. 37) říká, že „*potridentský kněžský vzor*“ byl „*normou v podstatě mnišskou*“, má pravdu, ale zapomíná, že spiritualita diecézního kněze se začala rodit prakticky až ve století dvacátém a že do té doby byla mnišským ideálem inspirována většina návodů k duchovnímu životu bez ohledu na to, jaké místo ve společnosti člověk zastával. Světlou výjimku v tomto ohledu představoval na dlouhou dobu snad jediný autor, ženevský biskup sv. František Saleský. Faktem také zůstává, že vyjmenovávané skutky žádného kněze v žádné době šlechtit nemohou. Pak je totiž otcem a pastýřem pouze podle jména, nikoli fakticky – což lidé dokážou citlivě rozlišit nejen na náhrobku (s. 39), ale již během života. Rovněž jednomyslný odpor katolíků k pohřbu žehem (s. 44) by si zasloužil aspoň stručné vysvětlení, proč tomu tak bylo. Dnešní člověk – ani dnešní katolík – už totiž nechápe, že právě tento způsob byl praktikován jakožto veřejná demonstrace nevíry ve věčný život, a proto byl z katolické strany tak odsuzován. Také by bylo možné diskutovat s K. Kaiserovou o tom, že něco pravdou je nebo není, ale pravda sama nemůže být zastaralá (s. 96) na rozdíl od způsobu, jakým je prezentována, rovněž tak Josef Michael Fesl určitě nebyl profesorem práva starozákonního (s. 99), ale kanonického či církevního (podle dobové terminologie). Domnívám se však, že postupovat tímto způsobem v případě této publikace by bylo znevážením seriózní práce jejích autorů.

Nabízí se ještě jiná možnost, kterou nelze chápat jako výtku Zdeňku R. Nešporovi a jeho závěrečnému zamyšlení nad tím, zda sledované období bylo nejcirkevnějším stoletím, nebo obdobím zrodu českého ateismu. Autor si klade otázku, zda to, co po všech proměnách „dlouhého“ 19. století zůstalo, je hodně, nebo málo? Sám si odpovídá, že „*dost na to, aby křesťanské církve i přes odpor četných kritiků dokázaly zůstat významnými sociálními organizacemi a nezanedbatelnými aktéry veřejného, politického, ekonomického i kulturního života svobodné občanské společnosti (jako tomu bylo v meziválečném období), ale příliš málo k tomu, aby si tyto funkce dokázaly uchovat v dusivém objetí obou totalitářních režimů – možná víc ke škodě celé společnosti než svojí vlastní. K tomu všemu dalo podnět „dlouhé“ 19. století: jak svým zcírkevněním, tak ateismem.*“ Musíme dodat, že smyslem existence jakékoliv církve – bez ohledu na to, že podobně „účelově“ mnohé církve včetně katolické stále zdůvodňují své právo na místo na slunci v dnešní společnosti – není činnost politická, sociální, kulturní ani jiná podobná, ale primárně činnost náboženská. Prá-

vě to je vhodnou inspirací k zamyšlení nad tímto sborníkem, protože texty v něm obsažené umožňují určitá srovnání, k nimž poskytnou seriózní základ.

Není sporu o tom, že v průběhu sledovaného období „dlouhého“ 19. století se uskutečnily události tak převratné, že současníkům, ať už náleželi jakémukoliv táboru, muselo připadat, že se bortí samotné základy katolické církve. Stačí připomenout Velkou francouzskou revoluci a sjednocení Itálie. K těmto změnám politickým nutno připočítat i související revoluci myšlenkovou. Není divu, že církev sama jen obtížně hledala způsob, jak se s touto situací vyrovnat – běžně se hovoří o restauračním úsilí. Tento termín je adekvátní politické aktivitě církve, resp. některých jejích představitelů, jako nevhodné se ale jeví jeho užívání pro oblast vnitrocírkevního života a teologické disciplíny. Zde by se spíše dalo hovořit o konzervativním postoji – zvláště vzhledem k dobovým souvislostem, vztahujícím se k termínu „pokrok“. Jenže to všechno neřeší otázku, co je příčinou tohoto církevního postoje – a jaké jsou jeho důsledky (včetně důsledků uplatňování postojů protikladných). A tu je pozoruhodné konstatování Z. R. Nešpora, že „*vnitřní život evangelických církví po neúspěchu racionalistického a nacionalistického pokusu o spojení poznamenala nová vlna konfesionalismu. Zpočátku byla patrná především v augsburské církvi, kde nešlo o žádné církevní hnutí zdola, nýbrž o vědomou snahu duchovních zachovat a posílit výlučnost českého luterství... O něco později se strukturálně podobný směr – luterství samozřejmě příkře odmítající ... – projevil také v církvi reformované...*“ (s. 140). Tento konfesionalismus ovšem postupně připadal mnoha „*světsky orientovaným evangelíkům ... příliš úzký a nekorespondující s jejich hospodářským a politickým snažením*“ (s. 150), a proto ztráceli zájem o život s církví. „*Tento „odklon od náboženství“ v případě nových evangelických elit dokázala zabrzdit teprve nacionální a liberální reorientace příslušných církví na počátku 20. století, jež vycházela vstříc právě jejich (náboženským) potřebám.*“ (s. 150) Paralela s vývojem vnitrocírkevního života katolíků je očividná. A nejen to. Podobný proces můžeme sledovat i v židovské pospolitosti, kde reformní judaismus a postupující liberalizace i v náboženské oblasti vyvolaly reakci zastánců tradičního judaismu, tzv. židovskou ortodoxii (s. 190). Bylo by skutečně užitečné zamyslet se hlouběji nad těmito paralelami bez ohledu na to, jaký měly společenský dopad. Liberalismem a racionalismem, převážně protestantského původu, byli inspirováni státní církevní reformátoři katoličtí a nemůže udivit, že jejich dílo se nesetkalo s valným pochopením, když ani protestanté sami je bezvýhradně neakceptovali a snad ani akceptovat nemohli majíce před očima výsledky, k nimž takové náboženství dospělo. Racionalismus a liberalismus vedl zřetelně nejprve k odosobnění náboženských postojů a k indiferentismu, k nahrazení víry morálkou (což výslovně konstatuje M. Crhová na s. 198), k bohapustému církevnímu formalismu a nakonec ke ztrátě víry. Jak je z citovaných studií zřejmé, dokázali to rozeznat nejen katolič-

tí teologové a reagovali na to v podstatě shodným způsobem všichni: „návratem ke kořenům“, ať už se tento krok nazývá jakkoliv.

Plynule tak přecházíme k další otázce, kterou je tzv. katolické ghetto. Tento termín do české literatury uvedl v roce 1998 Martin C. Putna s neskrývaným despektem. Jako *terminus technicus* charakterizující výstižně dobové poměry jej však lze přijmout, což činí – právě bez onoho despektu – Martin Gaži. Tento krok je o to snažší, že obdobnou situaci najdeme i v dalších náboženských okruzích české společnosti, což přiznávají všichni autoři jednotlivých statí. Odhlédneme-li od židů, majících s ghettem staleté zkušenosti, menšinová společenství se do této uzavřenosti dostávala jaksi samozřejmě, přirozenou cestou. Specifickou zůstává situace katolíků, kteří na tento postoj nebyli (nejen u nás) zvyklí a zůstávali stále společenstvím většinovým, z čehož logicky vzniká problém jejich přijetí daného stavu a způsob, jak se s tím vyrovnat. Nesmíme zapomenout na to, že pro menšinu, která nechce ztratit svou identitu, je tato forma obrany jediným způsobem, jak přežít. To je krásně vidět na všech emigrantech a rovněž na příkladech židovské asimilace a jejich národnostně-náboženských důsledcích: novostavby impozantních synagog z druhé poloviny 19. století, s výjimkou čtyř dnů v roce (a jedním z těch dnů byly císařovy narozeniny!) prázdných (s. 193), symbolizují konce, jimž se chtěli nejen katolíci vyhnout. Nepřijetí civilní společnosti je vedlo k uzavřenosti na poli nejen duchovním, ale i ekonomickém, a dokázalo, že katolíci mohou být soběstační a přežít. Jenže tady se dotýkáme samé podstaty existence křesťanství bez ohledu na konfesi: toto náboženství je svou podstatou, z vůle svého zakladatele, náboženstvím misijním a nemůže se uzavřít do žádných hradeb, ať to jsou hradby Vatikánského paláce, hradby nepřijetí či cokoliv jiného (v období totalit 20. století zdi kostelů a sakristií). Smyslem existence církve není hrát si u vědomí vlastní dokonalosti na svém písečku a hříšný zbytek světa nechat bez povšimnutí zahynout. Vyjití nejen katolíků z ghetta (či jindy z katakomb, což není valný rozdíl) bylo umožněno právě tím návratem k ortodoxii, umožňující vydržet všechny bouře a vzdory mimo chráněné území rezervace. Speciální otázkou zůstává šťastná či nešťastná forma, která byla pro tento krok zvolena. Tato otázka má ještě další rozměr, jak naznačuje Zdeněk R. Nešpor v úvodu své statě o malých/svobodných protestantských církvích: „*protestantští misionáři, dosud působící jen mezi „pohany“, obrátili svoji pozornost také na „nesprávně“ věřící křesťany – římské katolíky, nebo na evangelické křesťany věřící „nedostatečně“ – protestanty z řad „lidových“, vůči společnosti konformních církví“* (s. 213). Jinými slovy, tyto malé církve nehlásaly evangelium těm vrstvám, které se mu odcizily (široké masy lidí v Americe, dělníci v britských továrních koloniích atd.), ale „přetahovaly“ nespokojené členy etablovaných křesťanských společenství (s. 226).

Na otázku položenou v podtitulu sledovaného sborníku vlastně nelze odpovědět. Obě alternativy jsou totiž dvěma konci jedné hole, vyrostlé v „dlouhém“ 19. století. Jak je to

možné? To ukazuje Zdeněk R. Nešpor, když říká, že v této době „stále ještě platilo, že bylo výhodné hlásit se alespoň formálně k některé z legálních církví, nejlépe pochopitelně k dominantní církvi římskokatolické. Osobní přesvědčení však již s tímto formálním církevnictvím mohlo kolidovat, k čemuž nezřídka a ve zvětšujícím se počtu případů začalo docházet zejména v případě emancipujícího se českého národa.“ (s. 280) Skutečnou tragedií bylo, že církevní představitelé na tuto komedii přistoupili. Všechny další momenty – regionální či národnostní, ekonomické či sociální – zde ustupují do pozadí. Užitečné bude připomenout úvahu bojovného antimilitaristy a antiklerikála Josefa Svatopluka Machara, který (bez onoho v úvodu zmíněného časového odstupu) napsal: „Říká se: šavle a kropáč – ne, řekněme: armáda a církev. Za Rakouska zvykli jsme považovat je za dvě nohy jednoho těla a právem: bylyť obě jedinými fyzickými oporami státu, jedinými strůjci jeho mechanického života. Jsou si podobny ve své nezměnitelnosti, totiž: buď jsou takové jako jsou, nebo nebudou vůbec; mají své základy a své nosné pilíře, jimiž nesmí být hnuto, aby se nezhroutil celek. – Uplatnění se autority – a autoritou je každá vyšší šarže vůči svým podřízeným – a z ní plynoucí bezmezná poslušnost vyšších nižšími, zostřená justice, zvláštní druhy odměn, vyšších a benevolentnějších, než se dostává jiným zaměstnancům státu, stejnokroj, u vojska vypestřený, u církve pak ještě pompesnější, jenž nejen zavazuje, ale přímo povyšuje nositele jaksi na aristokrata, a potom tradice, velká tradice vojska i církve, jež působí i v členech obou institucí i v pozorovateli a divácích, nemluvě o parádách a průvodech s hudbou a zpěvy. Rozdíl snad jest jen v jednání: u příslušníků církve přítlumené domlouvání, sladkost v řeči, vážnost v pohybech hlavy i rukou, u vojáků – také tradice – strohost, úsečnost, přísnost, dorozumívání se s nižšími rozkazem. ... Někdy se zdá, že se mění duch. Jak u vojska, tak v církvi. Vojáci Velké Revoluce rozbili všechny formy ... Napoleonova armáda byla už zas dobře vystrojena, dobře odměňována, dobře vyznamenávána a stroze trestána. A církev měla také takové povodně, a také ty pomínuly. Rakouská armáda, ten konglomerát řady národností, měl jednu jednotící myšlenku: císaře. Stál kdesi na vrcholu pyramidy nedostupný, vznešený, nic nebylo nad ním, pámbů jen vedle něho. A pámbů docela byl pouze „der Höchste“, císař „der Allerhöchste“. ... Vyšší velitelové počítali roky scházející jim do pense, vybírali si predikát a kreslili si příští erb. Na službu se ovšem také dívali jako na řemeslo, o němž platí, že je nejprotivnější člověku, který je provádí. Pravda, i mezi nimi byly úctyhodné zjevy: lidé čestní, prošlí školou života, s neobyčejně pronikavým smyslem pro poznávání povah, s jemnou rukou pro vedení mladé bujné duše podřízeného důstojníka, se shovívavou přísností vůči přestupkům a s oteklým porozuměním pro omlouvající okolnosti. A nyní slůvko o významu vojska ve státě. Je bezesporně jeho páteří. Soudy, berní úřady a celá administrativa, které jinak nemají výkonných orgánů, jen proto mohou bez odporu fungovat, že za nimi stojí armáda. A fungují tím líp, čím větší pořádek ve vojsku je. ... Rakousko žilo jen vojskem, když padlo vojsko, zhroutil se stát. Proto jsem byl a byli

jsme v Rakousku antimilitaristy, totiž stáli jsme proti jeho instituci vojska, ačkoliv vojáky jsem měl vždy rád. Tak bylo a jest. – Prozatím? Navždy? Nevíme. Vyvarovat se rakouských chyb, to je prozatím všecko. A jeden axiom, který mě neopouštěl ani na okamžik po čas mého vojákování: armáda je velmi citlivým organismem, každá chyba shora a každá nespravedlnost shora proniká vždy až dolů do posledního nervu a způsobuje poruchu v celém těle...“ (Josef Svatopluk MACHAR, *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty*, Praha 1927, s. 113–118.) Pravdivě jedovaté vyjádření vzájemného poměru císaře pána a Pána Boha podle zaužívané titulatury můžeme doplnit tím, že i ta touha po služebním postupu (a predikátu) a významu pro stát vystihuje církevní poměry monarchie bezesbytku. Machar tak bystře podporuje Nešporův závěr: bylo to výhodné. Někoho to přivedlo k poctivě žité víře, někoho k ateismu.

Jindřich Zdeněk Charouz O.Praem.

WERTH, Nicholas, *Opilec a květinářka. Historie jedné masové vraždy (1937–1938)*, Praha: Rybka Publishers 2009, 254 s. ISBN 978-80-87067-58-1.

Francouzský historik Nicholas Werth, českému čtenáři známý zejména autorským podílem na *Černé knize komunismu*, věnoval svou zatím poslední práci fenoménu „Velkého teroru“. Nesoustředí se v ní ale na čistky v rámci komunistické strany, ale na tzv. masové operace, postihnuvší nejrůznější sociální, národnostní a profesní skupiny sovětského obyvatelstva. Čtenáři musí na Werthově knize ocenit právě tento posun, protože centrem pozornosti dosavadní literatury, která se k němu dostala především v podobě překladů, zůstal Stalin a mocenské špičky.¹ Výjimkou je monografie Orlanda Figese *Šeptem*, vydaná u nás současně s Werthovou knihou, která si privátní sféry sovětské společnosti všimá ještě podstatně více.²

Werth se nezabývá přímo dějinami každodennosti, koneckonců jeho prameny jsou převážně úřední dokumenty, nicméně historie Velkého teroru v jeho pojetí dostává širší

1 Srov. zejména Robert C. TUCKER, *Stalin. Na vrcholu moci 1928–1941*, Praha 2000; Simon Sebag MONTEFIORE, *Stalin. Na dvoře rudého cara*, Praha 2004. Částečně to platí i pro vynikající monografii Jörg BABEROWSKI, *Rudý teror. Dějiny stalinismu*, Praha 2004, byť „masovým operacím“ je vyloučena jedna podkapitola (s. 134–150). Baberowski se nicméně přibližuje Werthovi v důrazu na kontinuitu teroru v bolševické politice, na kauzální souvislosti mezi první pětiletkou a Velkým terorem, respektive kořeny teroru v občanské válce.

2 Orlando FIGES, *Šeptem. Soukromý život ve Stalinově Rusku*, Praha 2009.

dimenzi, než když je vyprávěna pouze jako vnitrostranická záležitost. Navíc je rámována příběhy „obyčejných lidí“; opilec Vdovin z úvodu a květinářka Nikolajejovová ze závěru knihy jsou do značné míry typickými oběťmi propracovaného mechanismu udávání, vynucování přiznání, manipulace s „důkazy“. Čtenář je opakovaně konfrontován s bezvýhodností situace obviněných, kteří, jakmile se jednou ocitli v soukolí vyšetřování, neměl fakticky šanci na záchranu. Tváří v tvář nekompromisnosti „trojek“, snažících se naplnit kvóty stanovené pro počet popravených a uvězněných, bylo štěstím uniknout nejvyššímu trestu.

Na čistky v rámci komunistické strany a „monstrprocesy“ Werthovi stačí jedna kapitola. Výchozím bodem teroru není vražda Sergeje Kirova (1934), jako tomu bylo u sice klasické, ale v mnohém překonané práci Roberta Conquesta *The Great Terror* (1968),³ nýbrž kolektivizace. Velký teror ve Werthově pojetí je v podstatné míře pokračováním a dokončením politiky z doby první pětiletky, integrální součástí programu sociálního inženýrství. Není to nijak nový přístup, Werth navazuje např. na Davida Shearera, ale českému čtenáři, zvyklému na tradiční pohled skrze Stalinovy biografie, se otevírá další perspektiva.⁴

Podrobně se autor zaměřil na proces rozhodování v rámci masových operací. Výchozí impuls k teroru vzešel od Stalina. Moskevské centrum určilo mechanismy, oblasti měly dodat „přesná data“. Masové operace začaly systematicky na základě nechvalně známého Operačního rozkazu č. 00447 z 30. července 1937. Je však zřejmé, že následující rozšiřování v Moskvě stanovených kvót vycházelo v podstatné míře z oblastí, které se chtěly Moskvě zavděčit. Řadu žádostí na dodatečné navýšení kvót podepsal sám Stalin, jiné formálně odsouhlasilo politbyro. Stalin a Ježov rovněž paušálně zvyšovali kvóty pro některé oblasti. Werth pro plné obeznámení s rozsahem masových operací odkrývá i jejich národnostní rozměr (vychází hodně z výzkumu Terryho Martina⁵) a také represe proti rodným příslušníkům, upravené dalšími operačními rozkazy.

Realizace masových operací je obsahem další z kapitol. Autor se jí věnuje ve dvou rovinách, nejprve z pohledu vykonavatelů, poté očima obětí. Obojí dokládá řadou ukázek z dokumentů: hlášení vesnických sovětů policii o chování „podezřelých“, příklady svědectví, ať už dobrovolných, vynucených, či zcela falešných, sestavených příslušníky NKVD

3 Conquest svůj pohled nezměnil ani v revidované verzi, srov. Robert CONQUEST, *The Great Terror. A Reassessment*, Oxford – New York 1990.

4 Shearer jasně naznačil spojení mezi první pětiletkou, jejími důsledky a masovými operacemi z let 1937–1938. David SHEARER, *Crime and Social Disorder in Stalin's Russia. A reassessment of the Great Retreat and the origins of mass operations*, Cahiers du Monde Russe 39 (1-2), 1998, s. 119–148.

5 Terry MARTIN, *The Affirmative Action Empire. Nation and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca 2001.

v kancelářích. Čtenář se dozví hodně o ustálených mechanismech zatýkání a práci „trojek“, jež se staly hlavními vykonavateli operačních rozkazů. Pracovaly velice rychle, naprosto běžně bez jakékoli kontroly překračovaly pravomoci a řešily i kriminální delikty. Příklady rozsudků ze „soudních protokolů“ ukazují strohost a jednoduchost řízení s neodvolatelnými rozsudky. V souvislosti s rychlým vyřizováním jednotlivých případů je zřejmé, že „hladký průběh“ masových operací byl dán i minimálním odporem zatčených, k incidentům při zadržení docházelo pouze ojediněle. Většina perzekvovaných už byla dříve zbavena občanských práv (třeba během kolektivizace) a vytlačena na okraj společnosti. Tito lidé neměli iluze o svém dalším osudu. Spravedlnosti se většinou, třeba formou petic, dožadovali komunisté nechápající, čím se provinili. Komunisté ale tvořili pouze zlomek postižených, přibližně jednu desetinu.

Více než pachatelům se autor věnuje obětem. Dotýká se věčné otázky stanovení počtu obětí, vychází z údajů z tajné zprávy ministerstva vnitra z roku 1953, určené pro Chruščova, které doplňuje o nové poznatky. Závěrem je potom číslo nejméně 750 tisíc poprav v letech 1937–1938 z celkového počtu minimálně 1,5 milionu rozsudků vynesených stannými soudy NKVD. Většina těchto rozsudků byla vynesena v naprostém utajení. Důležitá je typologizace obětí, Werth rozlišuje kritéria geografické, národnostní a sociální. Zmiňuje zvláště rizikové skupiny: duchovní, bývalé členy nebolševických politických stran a také riziková pracoviště, jako například zbrojní továrny a obecně továrny pracující pro „národní bezpečnost“, dále také železnice. Geografické rozčlenění ukazuje zjevnou nerovnoměrnost represí, mající ovšem logiku. V některých oblastech byl jejich dopad podstatně vyšší, např. v Karélii nebo na Sibiři. Jednalo se o strategické pohraniční oblasti, Sibiř navíc dlouhodobě sloužila jako „odkladiště“ osob vyloučených ze společnosti. Národnostní hledisko bylo rovněž důležité, být Polákem, nebo být označen jako Polák, představovalo nejvyšší riziko, přibližně každý pátý takový byl odsouzen; další nadprůměrně stíhaná etnika byli Němci, Finové, Lotyšši a Řekové. U posledních se autor nebojí přiznat, že příčiny nelze s jistotou určit, zůstává tudíž v rovině hypotézy. Nejobtížněji se rekonstruuje sociální rozvrstvení masových operací. Ve zprávách NKVD se stereotypně objevovaly tři kategorie, svévolně používané: „bývalý kulak“, „kriminální živel“, „ostatní kontrarevolucionáři“. Vzhledem k tomu, že samo označení „kulak“ bylo bolševickým konstruktem, nelze z tohoto mnoho vydedukovat. Neopomenutelným faktorem v masových operacích byla také náhoda, vidět je dobře v případě „Poláků“, kdy se do hledáčku NKVD dostali i lidé nacházející se pouze ve styku s Poláky, např. ukrajinská baletka v Kyjevě, udržující jistý čas intimní vztah s polským diplomatem, byla obviněna ze špionáže.⁶ Ná-

6 V tomto případě se Werth opírá o monografii Hiroaki KUROMIYA, *The Voices of the Dead. Stalin's Great Terror in 1930's*, New Haven 2009.

hoda stála život také květinářku Nikolajeovou, prodávající květiny na hřbitově, kde byly pohřbívány oběti teroru.

Velký teror skončil tajně, rezolucí politbyra. Přístup k jeho zastavení byl typicky stalin-
ský, politbyro se v usnesení shodlo, že čistky „nebyly bez chyb“, a proto je musí nahradit
„sofistikovanější“ přístup. Stalin opět, podobně jako během kolektivizace v roce 1930, vy-
stoupil v roli „umírněného“. Werth ještě uvažuje o tom, proč teror skončil náhle na pod-
zim 1938. Snad si Stalin uvědomil, že plné moci udělené NKVD narušily rovnováhu sys-
tému. Velký teror byl doprovázen chaosem, mimo jiné se projevil v dezerci vysokých
funkcionářů NKVD. Navíc došlo ke změně mezinárodní situace po mnichovské konfe-
renci. S terorem spojovaný Ježov byl nahrazen Berijou, při odevzdání demise se podrobil
rituálu sebekritiky; jeho dopis politbyru, v knize citovaný, obsahuje celkem pětkrát slova
„*Jsem vinen*“. Jak typické.

Závěrečné pasáže knihy jsou věnovány historické paměti a vzpomínkám na teror.
Z pohledu Molotova a Kaganoviče byl naprosto nezbytný, jednalo se formu „prevence“,
díky které mohl SSSR vyhrát válku. Tato víra neopustila skalní stalinisty ani v osmdesá-
tých letech. V souvislosti se vzpomínkami nelze zapomenout ani na rehabilitace obětí.
Chruščovovské rehabilitace byly zcela nedostatečné, ovšem Werth přesně ukazuje i limi-
ty gorbačovských rehabilitací, při kterých byly očištěny pouze oběti stalinské éry, což im-
plikovalo falešné rozdělení na „čistě“ leninské období a stalinskou „odchylku“.

Děsivost Velkého teroru vynikne v konfrontaci s autentickými prameny, hlášeními ob-
lastních funkcionářů, předhánějících se v „stachanovských“ výkonech. Kniha obsahuje
řadu kratších i delších úryvků z pramenů, respektive jsou v ní otištěna znění některých
klíčových operačních příkazů NKVD, rezolucí politbyra a jiných dokumentů. Text pra-
mene ale není graficky nikterak odlišen od hlavního textu, což škodí přehlednosti výkla-
du, a to zejména tehdy, když je řada citátů poměrně dlouhá, i několikastránková. Nedo-
statky má poznámkový aparát, ale především pro historika, nikoli pro laického čtenáře;
jedná se o absenci podrobnějšího rozepsání archivních signatur. Ze zkratk, jak jsou zde
uvedeny, není dost dobře možné rozlišit název fondu, číslo fondu, číslo části fondu (opis),
složky (dělo), stranu (list). Nejedná se však o chybu českého vydavatele, nýbrž o častý po-
stup francouzských historiků.

Každodennost stalinismu, s návratem vyprávění o lidských osudech a s portréty „oby-
čejných lidí“, je přibližně patnáct let jedním z hlavních témat světové sovětologie. Doka-
zují to díla Sheily Fitzpatrickové, Lynne Violové, Hiroakiho Kuromiyi, Sarah Daviesové,
Stephena Kotkina a dalších.⁷ V kontextu této literatury není Werthova práce novátorská,

7 Sheila FITZPATRICK, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford – New York 1999; Lynn VIOLA, *The Unknown Gulag. The Lost World of Stalin's Special*

nicméně pro českého čtenáře, který se s pracemi jmenovaných historiků zatím neměl možnost seznámit, je v každém případě objevná, a pro historiky rozhodně inspirativní.

Zbyněk Vydra

65 Jahre Nürnberger Prozesse und ihre Bedeutung. Im Gespräch mit dem Zeitzeugen und Simultanübersetzer Siegfried Ramler, panelová diskuze, 16. listopadu 2010, Institut für Zeitgeschichte Universität Wien.

Při příležitosti 65. výročí norimberských procesů byly ve Vídni uspořádány dvě významné akce, které měly upozornit na důležitou roli těchto procesů převážně z dějinných a právních perspektiv. Struktura a průběh procesů jsou až do dnešní doby směrodatné pro mezinárodní trestní soudnictví. V obou případech byl jako hlavní host pozván rodilý Vídeňan Siegfried Ramler, simultánní překladatel a jeden z posledních žijících účastníků význačné poválečné akce. Širokému publiku tak byla nabídnuta možnost poslechnout si jeho životní zkušenosti a komentáře. První setkání, *Die Nürnberger Prozesse: Erinnerungen des Simultandolmetschers Siegfried Ramler*, se konalo 15. listopadu 2010 v Jüdisches Museum (Dorotheergasse 11, Wien).

Následujícího dne, 16. listopadu, byla upořádána panelová diskuze, která se konala v Altes AKH Aula am Campus (Spitalgasse 2-4, Wien) a nesla název *65 Jahre Nürnberger Prozesse und ihre Bedeutung. Im Gespräch mit dem Zeitzeugen und Simultanübersetzer Siegfried Ramler*. Hlavním organizátorem byl Institut für Zeitgeschichte Universität Wien. Úlohy moderátora se zhostil Oliver Rathkolb z výše zmíněného institutu a je nutné podotknout, že se této role ujal velice pečlivě, neboť celý průběh akce probíhal plynule. Na úvod se zmínil o vydané publikaci, resp. o pamětech S. Ramlera *Die Nürnberger Prozesse. Erinnerungen des Simultandolmetschers Siegfried Ramler* (Quellen und Dokumente zur europäischen Geschichte 2, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2010, 194 s., ISBN 978-3-89975-179-6). Paměti vyprávějí o jeho dlouhém životě, o více než osmdesáti letech na čtyřech kontinentech, a jsou důležitou zprávou pro všechny, kteří se zajímají o mezinárodní trestní soudnictví (ale nejen o to!). Obsáhly jeho roli simultánního tlumočnicka v Norimberku i jeho pozoruhodnou životní dráhu v mezinárodní peda-

Settlements, Oxford – New York 2007; H. KUROMIYA, *The Voices of the Dead*; Sarah DAVIES, *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda, and Dissent, 1934–1941*, Cambridge 1997; Stephen KOTKIN, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley 1995.

gogice a vzdělávací kooperaci. V prvních kapitolách své práce se věnuje nastínění života ve dvacátých a třicátých letech 20. století ve Vídni (1924–1938), zmiňuje se o Anšlusu, Křišťálové noci, dětském transportu do Londýna a tzv. transportu Kladovo směřujícím do Palestiny, při kterém se většina účastníků stala oběťmi nacistů. Velká část knihy je věnována válečnému Londýnu (1938–1944) a následně Norimberku (1945–1949). Sleduje zde zázemí procesů, přípravu na soudní jednání, výslechy při předběžných řízeních, strategie obhajoby, zúčastněné právníky, odkazy procesů, přívržence a odpůrce, obtížnost simultánního překládání, obžalované osoby, dojmy ze soudního sálu, atmosféru při procesech s válečnými zločinci (zvláště se věnuje otřásající svědecké výpovědi R. Höße), vykonání rozsudků smrti a následujícími procesy. Z jedinečné osobní perspektivy dostává čtenář nejen pohled na způsob myšlení obžalovaných nacistů, nýbrž i svědectví o právních dějinách 20. století. Během svého pobytu v Norimberku se seznámil se svou budoucí manželkou, Piilani Ahuna z Havaje, která zde působila jako soudní stenografka. Po svatbě v Paříži se odstěhovali na Havaj, kde S. Ramler pracoval jako učitel cizích jazyků; následně se zapojil do problematiky mezinárodní pedagogiky s těžištěm v prostoru Asie a Pacifiku. Druhá polovina knihy je věnována jeho pobytu na Havaji a jeho pracovní kariéře (učení na Punahou School, mezinárodní vzdělávací kooperace, výměnný program s Keio High School v Japonsku, pan-pacifistický program, kontakty s Čínou, zakladatel Wo-International Center, spolupráce s East-West-Center, literární okruh Damon Book Group, World Association of International Studies).

Po úvodním proslovu moderátora se ke slovu dostal S. Ramler. Narodil se roku 1924 ve Vídni, konkrétně v Leopoldstadt, kde strávil své mládí. Díky židovskému původu bylo rozhodnuto o jeho začlenění do dětského transportu, jenž směřoval do Londýna. Stalo se tak v roce 1938. Během války žil v Londýně, kde pracoval v jedné zbrojovce a kde pokračoval ve svém studiu cizích jazyků na London County Council College. Na konci války se dobrovolně připojil ke spojeneckému vojsku, kde zastával funkci tlumočnicka pro A. U. S. Air Force Service Command. Když se dověděl o chystaných procesech v Norimberku, rozhodl se místo návratu do Londýna, který mu byl velením nařízen, odcestovat do Norimberku. Zde byl přidělen k týmu amerických žalobců. Hrál význačnou roli při výsleších a jednání v soudním sále, jako tlumočnick a překladatel přišel do úzkého kontaktu s tak známými nacisty, jakými byli H. Göring či R. Heß.

Nejčastěji mu lidé pokládají otázku, co bylo nejzajímavější na jeho práci v Norimberku. Nejvíce ho zaujaly tzv. předsoudní výslechy neboli výslechy před prvním procesem. Bylo to poprvé, kdy byla nacistická velící elita přivedena k odpovědnosti, kdy mluvili o svých činech, přesvědčeních a pohnutkách, důvodech svého konání. V této době ještě nebyly jejich odpovědi filtrovány strategií obrany, a proto přicházely zcela spontánně. Vy-

právě např. o tom, jak W. Keitel a A. Jold srazili u vchodu výslechové místnosti paty k sobě, či o hrané amnézii R. Heße.

Ramlerovo vyprávění bylo živé, ale stále zůstávalo věčné. Povídal o tom, co on pozoroval a co slyšel. Jak prožíval to, že seděl naproti nejvýše postaveným nacistům z očí do očí a zároveň musel brát jejich slova do svých úst. Nemluvil o spravedlnosti a trestech, i když byl přímo postižen antisemitismem a vedením války. Jeho děd zemřel v koncentračním táboře v Buchenwaldu, jeho rodičům a oběma sestrám se naštěstí podařil útek do Izraele, a to doslova na poslední chvíli. On sám se musel mnohokrát ukrývat do protiletectkých krytů při bombardování Londýna. Jak sám tvrdí, své emoce nemohl jen tak snadno ukazovat, neboť činnost simultánního tlumočnicka vyžadovala co nejvyšší koncentraci. Ve „služebních pauzách“ nemohl líčit, co probíhalo během jednání, ačkoliv celou dobu překládal, a tudíž měl co říci. Interpretace výroků byla tehdy naštěstí přenechána právníkům, jak sám tvrdí. On sám osobně se začal vypořádat s obsahem procesů až pár let po procesech. Konfrontoval se např. s výtkou vítězné justice či s kritikou bodů obžaloby.

S. Ramler má velice mnoho vzpomínek z centrálního dějiště procesů, ze sálu číslo 600. Neopomněl se zmínit o H. Göringovi, který byl dominantní figurou na obžalovací lavici a dělal vše pro to, aby obžalovaní vystupovali jako uzavřená jednotka. Během jednání neustále nechával podávat jednotlivým obhájčům lístky, na kterých sděloval, která témata mají být projednávána, které otázky mají být položeny či kteří svědkové mají být předvoláni. Soud nakonec zakázal Göringovi tyto pokusy o manipulaci a nechal posílat jeho zprávy jen tehdy, když mířila pouze vlastnímu právníkovi. Sem tam dostal nějaký z těchto lístků i Ramler, aby prozkoumal, zda tomu tak skutečně je.

S. Ramler sedával každý den v sále, a to i tehdy, když byly obžalovaným ukazovány filmové nahrávky, které byly pořízeny spojeneckými vojáky v osvobozených koncentračních táborech. Obrázky vychrtlých přeživších, plynových komor a hor mrtvol dokazovaly rozměr jejich zvěrstva a byly pro všechny přítomné jen těžko snesitelné. Obžalovaní na to reagovali velice silně. Např. Hjalmar Schacht se demonstrativně otočil zády k projekčnímu plátnu. Tím chtěl ukázat, že s tím nemá nic společného. B. von Schirack či K. H. Frank tvrdili, že když se staly takovéto hrozné věci ve jménu Německa, jsou vinní všichni. Zastávali obecnou, kolektivní vinu, ale žádnou individuální. Popírali vše, osobně s tím neměli nic co do činění, nic by nepodepsali, nic by neudělali a už vůbec by přítom nebyli. S. Ramler byl zcela proti kolektivní vině. Zvláště otrásající bylo místopřísežné prohlášení R. Höße, který podrobně popisoval ničivé mašinérie koncentračního tábora Osvětim, ve kterém byl velitelem. Bohužel ale vypovídal v Norimberku „jen“ jako svědek. Později byl vydán do Polska, kde byl roku 1947 odsouzen k trestu smrti na oprátce.

V průběhu padesátých let, kdy se Německo stávalo důležitým strategickým spojencem USA proti Sovětskému svazu, bylo mnoho trestů, vyřčených při procesech v Norimber-

ku, sníženo. Mnozí odsouzení byli amnestováni a propuštěni z vězení dříve. S. Ramlera to tehdy velice zasáhlo. Přesto nikdy neměl dojem, že by byla jeho práce zbytečná. Nešlo o to, co se stalo s obžalovanými, zda byli odsouzeni k smrti, či ne. Odkaz těchto procesů to vše přesahoval. Procesy v Norimberku šly novou právní cestou, a staly se tak milníkem v dějinách mezinárodního práva. Byly předchůdcem, tvořily předpoklady pro proces v Tokiu, který se konal v letech 1946–1948. Rovněž se staly vzorem pro pozdější jednání před Mezinárodním soudním dvorem v Haagu proti zločincům ve válce v Jugoslávii, pro procesy týkající se genocidy v Rwandě a celkově pro všechny postupy před nynějším Mezinárodním soudním dvorem.

Po téměř dvouhodinové přednášce byl otevřen prostor pro otázky obecnosti. Je nutné podotknout, že se celá akce setkala s velkým zájem veřejnosti. Aula byla zaplněna do posledního místa, velké množství lidí muselo stát. Většinou zde byli přítomni studenti, vědecktí pracovníci, ale zastoupeni byli i lidé ze široké veřejnosti.

Po pauze se ke slovu dostali odborníci, kteří danou tematiku prohloubili. Po každém vystoupení se slova ujal S. Ramler, který tak měl možnost reagovat na předchozí příspěvky. Na podiu byli přítomni Hans Safrian z Institut für Zeitgeschichte Universität Wien, Claudia Kuretsidis-Haider z Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes (Zentrale österreichische Forschungsstelle Nachkriegsjustiz) a Sybille Steinbacher z Institut für Zeitgeschichte Universität Wien. Úvodní referát s načrtnutím průběhu procesů přednesl O. Rathkolb. H. Safrian se zabíral otázkou dokumentace, psaní dějin, rolí mezinárodních medií. C. Kuretsidis-Haider nastínila problematiku tzv. transitional justice (různé přístupy používané státy k řešení v minulosti porušovaných lidských práv) a otázku trestů. S. Steinbacher se zmínila o rolích Spojenců a zabrousila i do právních otázek.

Závěrečné slovo bylo přenecháno hlavnímu aktérovi, S. Ramlerovi. Byla pro něj čest zúčastnit se této akce a byl nadšen z velkého zájmu veřejnosti. Zdůraznil potřebu nezapomenout na to, co se v minulosti stalo, jaká zvěrstva se odehrávala, jakou roli hrály procesy. Poukázal na potřebu mluvit o tom se svými dětmi, vnuky. „Pro mě bylo velice důležité, že se máme a můžeme z těchto událostí něco naučit.“

S. Ramlerovi byla ve Vídni 18. listopadu 2010 udělena za zásluhy cena *Der goldene Rathausmann*, kterou získal společně s Maximilianem Schellem, nositelem Oskara z roku 1962 za hlavní roli ve filmu *Das Urteil von Nürnberg*. S. Ramler se díky udělení této ceny a při příležitosti řady přednášek vrátil do Vídně poprvé po 72 letech.

Mezinárodní vědecká konference *Ako historici píšu biografie / Écriture historique de la biographie*, Bratislava, 22. – 23. září 2011.

Na vědecké konferenci, která proběhla v krásných prostorách Pálffyho paláce v Bratislavě, představilo své příspěvky čtrnáct badatelů z Francie, České a Slovenské republiky. Konferenční sál byl plný – jednání sledovali především slovenští historici, zabývající se nejnovějšími dějinami, akademičtí pracovníci i studenti bratislavské univerzity.

Pořadatelem konference proběhnuvší pod záštitou předsedkyně slovenské vlády Ivety Radičové byl Slovenský národní komitét historiků, Historický ústav SAV, Université Paris-Sorbonne 1 a především Francouzsko-česko-slovenská komise historiků. Ta vznikla již roku 1968 z iniciativy Victora Tapié a dnes emeritního profesora Université Paris-Sorbonne 1 Bernarda Michela. Její druhé zasedání se konalo roku následujícího v Praze; během dalších deseti let slibně se rozvíjející spolupráce sice neskončila docela, nesměla být ale viditelná. To už se v komisi angažovali mladší historici, například Marie-Elizabeth Ducreux a Antoine Marès za francouzskou stranu a Bohumila Ferenčuhová za slovenskou – té náleží hlavní zásluha za uspořádání všech konferencí komise konaných v Bratislavě, včetně této ze září 2011.

K oficiálnímu obnovení činnosti komise došlo těsně před listopadem 1989, od roku 1993 se pak její zasedání a konference konaly pravidelně každé dva roky. Činnost Česko-slovensko-francouzské komise historiků se podařilo rozvinout také zásluhou odborných pracovníků Historického ústavu AV ČR a dalších akademických pracovníků – ze současných vyučujících Ústavu historických věd FF UPa to byl Eduard Maur. Z několika konferencí uspořádaných komisí vyšly sborníky.

Zatím poslední konferenci zahájila B. Ferenčuhová přečtením zdravice protektorky komise, I. Radičové. Následovaly příspěvky A. Marèse, ředitele Institutu P. Renouvina při Université Paris Sorbonne 1, a Jindřicha Dejmků z Historického ústavu AV ČR zaměřené na osobnost Edvarda Beneše. Druhý dopolední blok (ředitel Historického ústavu SAV Slavomír Michálek a Isabelle Davion z Université Paris 4 Sorbonne) se týkaly kolektivních biografií diplomatů první poloviny 20. století. Odpoledne vystoupily Catherine Horel z pařížského CNRS (název příspěvku byl *Miklos Horthy, la Régence à défaut de l'Empire*), Milena Lenderová z Univerzity Pardubice (*Historická biografie – proměny obrazu v kontextu doby. Příklad Zdeňky Havlíčkové*), Magdalena Pokorná z Historického ústavu AV ČR (*Biografie – příležitost pro výzkum rodiny. Příklad Boženy a Josefa Němcových*); Marie Makariusová s Jiřím Martínkem pak promluvili na téma *Francouzská inspirace pro Biografický slovník českých zemí*.

V podvečer byli účastníci konference přijati J. E. Jakubem Karfíkem, velvyslancem ČR v Bratislavě.

Druhý konferenční den náležel převážně slovenským osobnostem. Nad biografii M. R. Štefánika se zamyslel Michal Kšiňan, doktorand Historického ústavu SAV a Université Paris-Sorbonne 1; svou francouzskou inspiraci nezapřel – vycházel z tezí práce Pierra Bourdiera *Illusion biographique* a, s odvoláním na biografii sv. Ludvíka z pera J. Le Goffa, hledal styčné body mezi biografii a hagiografií. Osobu Milana Hodži představil Etienne Boissier z pařížského INALCA; Alena Bartlová z Historického ústavu SAV pak hledala paralely mezi biografii psanou a filmovou. Poslední tři příspěvky měly společné téma: biografie mezi demokracií a revolucí. Vystoupily Jaroslava Rogulová z Historického ústavu SAV s příspěvkem *K biografii Martina Rázusa*, Sophie Coeuré z Université Paris-Sorbonne 7 se zaměřila na písemné pozůstalosti komunistických disidentů a konečně Bohumila Ferenčuhová vrátila do paměti auditoria (a jistě i budoucím čtenářům, neboť z příspěvků vyjdou v podobě konferenčního sborníku) osobnost Bohdana Pavlu.

Přínos konference zhodnotil Antoine Marès: historická biografie je žánrem, který má ve francouzské i české historiografii nepopiratelnou tradici, ve Slovenské republice se dynamicky rozvíjí. Vedle individuálních skýtají zatím ne zcela objevené možnosti biografie kolektivní – dokladem toho byly příspěvky S. Michálka, I. Davon či S. Coeuré. Dodejme, že do českého prostředí přichází metodická inspirace zpoza západních hranic, především z Německa a Rakouska; z francouzských autorů je – takřka výhradně historiky raného novověku – znám jen Pierre Bourdieu. Proběhnuvší konference potvrdila francouzský biografický „boom“, metodicky se do určité míry vymezující proti „nouvelle histoire“ (či škole *Annales*, *chceme-li*)... Lze doufat, že se alespoň některé práce F. Dosseho a dalších do českého povědomí – alespoň v německých či anglických překladech – dostanou.

Úplným závěrem byla recepce na Velvyslanectví Francouzské republiky v Bratislavě, J. E. Jean-Marie Bruno přijal účastníky konference v krásné secesní vile, jež – podle informací Jeho Excellence – patřila kdysi Karolu Sidorovi... Jistě odpovídající zakončení konference o psaní historických biografii.

Milena Lenderová